

EL SO ANTIU DE MUTXAMEL

El cas valencià d'una agrupació musical festiva de tradició multiseular

Lluís-Xavier Flores i Abat

A Juan la Timotea

Per tots és sabuda l'afició dels valencians a la música. De fet, el nostre poble ha donat distingits compositors de música «cultura» i nombroses bandes de reconeguda fama, però també hauria de ser conegut per les antigues sagues de dolçainers i tabaleters o colles de dansants, molt més anteriors en el temps. En este sentit, és si més no curiós que, davant del nostre inexplicable menfotisme envers a allò que ens ha sigut i ens és propi i singular, els valencians hàgem pogut ser capaços de reviscolar i difondre tradicions musicals (impulsats, tal volta, per les remuneracions econòmiques que generen) com la música de xaramita i tabalet o el cant d'estil, els quals han assolit la categoria de manifestacions culturals «típiques», enfront d'altres que, a pesar de la seua antiguitat i popularitat, semblen abocades a una total desaparició: parlem de les agrupacions de corda i de la música i ball tradicional que practiquen i atresoren.

AGRUPACIONS MUSICALS FESTIVES

Les tradicionals agrupacions musicals que s'acompanyen de guitarres i altres cordòfons, i que no hem de confondre amb modernes rondalles de pols i pua o de grups de danses, no són pròpies, amb exclusivitat, del País Valencià, sinó que existixen a la major part del centre, sud i est de la península Ibèrica, incloses les illes Balears i Canàries, on reben diferents noms com ara *so* o, fent referència als seus músics, *sonadors* (Mallorca,

Menorca), *rondalla* (sud de Catalunya, Aragó...), *cuadrilla* (Múrcia i comarques circumdants d'Andalusia i Albacete), *ronda* (la Manxa, Castella, Extremadura), *panda* (Màlaga), *parranda* (Canàries)... Al nostre país són conegudes amb diferents denominacions com *rondalla*, de caràcter molt genèric, les menys usuals *so* (Camp d'Alacant, Foia de Castalla i Canal de Xixona) i *ronda* (Ports) i, fins i tot, les més residuals i modernes *orquestra* (Camp d'Alacant) i *xaranga* (Foia d'Alcoi) o la més restrictiva *estudiantina*. També es senten apel·latius de caràcter grupal o col·lectiu com ara *sonadors* a l'Alacantí i la regió del Vinalopó o de *músics* al Baix Segura.

Actualment no podem comptabilitzar amb precisió el total d'agrupacions d'esta mena que existixen i continuen en pràctica a les nostres comarques, tot i que sí sabem que el seu nombre és escàs, estan formades majoritàriament per persones d'edat avançada i es localitzen en zones rurals, com ara el Maestrat i els Ports, on a hores d'ara sobreviuen (la majoria, a males penes) les rondalles de Culla, Lluçena, Atzeneta, Vilafranca... Estes poblacions són ben conegudes pels amants de la nostra música i ball tradicional, ja que les hem convertides en una mena de santuaris de pelegrinació. Tanmateix, fora d'esta àrea en trobem poquíssims exemples, tot i que, sense dubte, el més destacable el localitzem a la comarca de l'Alacantí. Parlem del so antiu de Mutxamel.

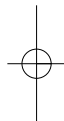
El *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover-Moll definix *so* com un 'conjunt d'instruments de música

de les festes populars, i dels sonadors que els sonen', tot i que restringix l'ús del terme a la muntanya de Mallorca. Este nom, però, és viu a localitats sudvalencianes com Mutxamel i Ibi (on diuen *sonet*), i tot i ser patrimonial del nostre idioma i, coincident amb el de *rondalla*, no és arrellegat per cap diccionari normatiu català-valencià actual.

ORIGE

La data de naiximent del so antiu constituïx hui un dia una incògnita. Ni els mateixos vells sonadors que hui el componen saben datar la seua aparició. Ells són mers continuadors d'una tradició heretada al llarg dels segles i que es perd en el temps. De fet, el sobrenom *antiu* (dialectalisme alacantí, variant del mot estàndard 'antic') que el qualifica, és recent i no respon a la seua antiguitat (que, tanmateix, és més que evident), sinó a la necessitat de diferenciació nominal que va crear fa uns anys el poble per a referir-se als sonadors vells, en contraposició d'una nova rondalla creada amb jóvens músics, coneguda com el so jove.

Una de les claus en la búsqueda per aclarir este origen incert ens la pot proporcionar el context en el qual van aparéixer agrupacions semblants que hui en dia existixen en el surest peninsular. La nostra hipòtesi es fonamenta en el fet que els sons alacantins, en un etapa primerenca, podrien haver pertangut a les antigues confraries de les Ànimes Bendites del Purgatori (de devoció dominica) i les de la Mare

El So de Mutxamel (dècada de 1960).

de Déu del Roser (franciscana), tal com succeïx a Múrcia i terres veïnes amb les *cuadrillas de hermandades de auroros o ánimas* o a les illes Canàries amb els *ranchos de ánimas*. Estos músics complien amb diverses obligacions com era sonar en determinats períodes al llarg de l'any, segons els cicles religiosos (ordinari, Passió i Nadal). Al llarg del temps, molts d'estos sons o *cuadrillas* van anar desviant-se de les germandats i confraries que les van vore nàixer, a pesar de mantindre, algunes d'elles, rituals i pràctiques musicals de caràcter religiós com, per exemple, el cant de pastorets i nades.

Al País Valencià, i més concretament a les comarques meridionals, localitzem sonadors relacionats amb pràctiques festives religioses (o pseudoreligioses), com ara els músics dels *auroros* (Horta d'Oriola), la rondalla de l'aurora de Sella (Marina Baixa) o els *arguilanderos* del Camp d'Elx (Baix Vinalopó); i d'altres lligats a pràctiques profanes com ara els sonadors de les antigues rondalles de ball¹ i les rondalles de músics dels camps d'Alacant i Elx, el mateix so de Mutxamel, el so de Montnegre (Alacantí), el sonet d'Ibi (Alcoià), els músics de la xaranga del tio Bamba (Foia d'Alcoi), les rondalles que acompanyen el cant dels *mayos* a les dones (Camp de Requena-Utiel, Serrans...), les rondalles del

cant d'estil (Horta), la rondalla Sant Joan (Castelló de la Plana), les ja esmentades rondalles de Culla, Atzeneta, Llucena... (Alcalatén i Alt Maestrat), la ronda o estudianquina de Morella (Ports), etc. A les illes Canàries les primeres serien conegudes com a *ranchos de ánimas* i les segones com a *parrandas*, mentre que a Múrcia i la seua àrea d'influència es barrejarien les denominacions, tot i que, a grans trets, (i a pesar del manteniment actual o no dels rituals) podríem establir diferenciacions entre les *cuadrillas de animeros, aguileros, auroros...* i les *cuadrillas* simplement de *músicos* o *cuadrillas de reclamo* (E. TOMÁS i T. GARCÍA, 2004a: 34), respectivament.

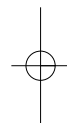
A manera d'aportació, i com un intent per a la reconstrucció de la història d'esta antiquíssima agrupació musical, cal deixar testimoni d'alguns personatges que han tingut un pes fonamental i clau en la seua existència. Així doncs, cap als anys 1940 del segle passat el so estava dirigit pel tio Quito *la Minga*, el qual l'any 1947 començà a ensenyar a alguns jòvens, que formarien un altre so. Després ho estigué per Alfonso *Camisó*. Finalment vells i jòvens es fusionarien en un únic so. De fet, els membres més jòvens constitueixen en gran part, el so que coneixem en l'actualitat i en el qual sobreïxen, entre moltes altres, figures com Juan la

Timotea (el sonador en actiu més vell), Pepe *el Rejol*, Alfonso la Figuera o Pepe *el Rompe*.

Posteriorment, cap als anys 1980, Pasqual *el Botijós*, en un intent de crear una orquestra de pols i pua, ensenyaria a alguns jòvens a sonar. Naixia així una espècie de so jove que, per cert, seria protagonista d'un enregistrament efectuat per l'equip mòbil de la Fonoteca de Materials de la Generalitat Valenciana, el qual fon publicat l'any 1988 en els volums XV, XVII i XVIII d'esta interessant col·lecció de música tradicional. Cal dir, que l'any 1986 el mestre local Vicent Ferrándiz ja havia coordinat en el col·legi El Salvador una gravació del so antiu per a esta mateixa fonoteca, tot i que estos materials no han segut fins ara publicats. Esta rondalla de jòvens, tanmateix, no seria l'única que existiria, ja que pocs anys després uns altres jòvens en formarien una de diferent, que molt prompte es vincularia al grup de danses local Virgen de Loreto. De fet, estos col·laborarien també amb el grup Salpasa del Campello (que mancava de rondalla fixa) i eixirien durant alguns anys de la dècada de 1990 en la cavalcada de Reis, on també participava com de costum el so antiu. Totes dos agrupacions es desfarien al cap d'uns anys i alguns dels seus membres (molt pocs) acabarien integrant-se en el so dels majors. Pel que respecta a estes novelles rondalles, volem fer notar una singularitat com és la presència activa femenina, ja que per primera volta en formaven part dones instrumentistes. Fins eixe moment sonar havia estat una tasca exclusiva d'hòmens. Actualment en el so, la guitarronera Alicia Castelló pot estar orgullosa de ser-hi l'única representant femenina en actiu i tindre l'afecte sincer de tots els seus companys.

RITUALS FESTIUS

En l'actualitat, dins del calendari festiu anual, la presència fixa del so

es limita quasi exclusivament al cicle de Nadal, època en què interpreta el cant dels pastorets en la missa del Gall (24 de desembre) i en la cavalcada de Reis (5 de gener). Antigament, però, le seua activitat era més intensa. Cap a finals d'octubre o principis de novembre (tal com es fa ara, més o menys) els sonadors començaven a reunir-se per mamprendre els assajos. La primera actuació solia ser en la missa del Gall, a la qual acudien des del llogaret del Ravalet sonant els pastorets fins a la porta de l'església del poble, però sense entrar-hi dins, com ocorre hui en dia. En acabant la litúrgia, i sense un recorregut fix, marxaven cantant-los pels carrers i partides del poble. El sendemà encara s'ajuntaven alguns per a cantar en les cases que faltaven on, com de costum, eren convidats a pastissos, dolços i licors. Ja en esta època no hi ha record que es mantingueren el vell costum d'arreplegar l'arguילו. Fins i tot, el dia de Cap d'Any els més festers i sonadors també eixien per la Rambla (passeig principal del poble) o acudien a visitar algun vell. També participaven com ara en la cavalcada de Reis i eixien des del Poble Nou cantant els pastorets, que a mitjan segle XX ja no anaven acompanyats de la seua dansa. En esta època, la presència del so no era tampoc gens estranya en localitats veïnes, on acudien a tocar els pastorets. Així doncs, en ocasions alguns sonadors van visitar les partides de la Sarga (Xixona) i Tàngel (Alacant) per tocar els pastorets en la missa del Gall o el poble del Campello per participar en la cavalcada matinal de Reis.

Així mateix, fora del context nadalenc, eren presents en festivitats locals com ara Sant Antoni, Sant Pasqual, Sant Francesc, Sant Joan, l'Ascensió, la Veracreu i Sant Pere, on sonaven i feien ball o bureo (en paraules del nord valencià), pràctica constant que es va vore dràsticament reduïda al llarg del temps, però que a la partida de Sant Peret encara mantenen. Antigament, no faltaven les rondes o serenates a

núvies i amics amb motiu dels sants, comunions i eixides habituals a la partida de Montnegre (o *el Riuet*) on feien ball en les ventes. Fora de l'horta mutxamelera i ocasionalment, el so ha sonat a Busot, Xixona, Agost... amb motiu de festivitats, així com també, més recentment, a La Alberca de las Torres i Aguaderas (Llorca) a la veïna regió de Múrcia, Alacant, Biar (Alcoià) i Tarragona, on han sigut invitats a aplecs de música tradicional o actes semblants.

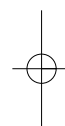
Però, a banda del ball, el so es mantenedor d'altres pràctiques musicals festives que provenen d'una tradició multiseular. Estem parlant del cant dels pastorets, sense dubte, l'última recialla ritual que ha conservat esta agrupació festiva laica de –suposada– procedència religiosa, segons la terminologia emprada pel folklorista murcià Emilio del Carmelo Tomás (2004a: 34). Al sud del País Valencià trobem bàsicament este tipus d'agrupacions, desempallegades recentment del ritual religiós, i d'altres religioses, vinculades a germandats, com els *auroros* de l'Horta d'Oriola. Estes últimes han estat estan protagonistes de *balls de subhastes* o *bailes de pujas*, coneguts també com a *bailes de inocentes* (Baix Segura) o *bailes de animeros* (Camp de Requena-Utiel), en els quals podien participar personatges grotescament abillats i emascarats, anomenats *inocentes* (Baix Segura), que animaven el ball (solt i agarrat) perquè la gent fera apostes, obligant o impeding que ballaren persones que havien renyit, alts amb baixos, rics amb pobres, promeses i pretendents... Al final els diners recaptats es destinaven als gastos de la parròquia.

Amb la mateixa intenció, en altres llocs, feien acte de presència uns hòmens disfressats de dones, amb brians i capells, que a més a més executaven danses concretes. Són els coneguts pastorets dels camps d'Alacant i Elx i els reis i boleros del Ball de Reixos de Moixent (la Costera) o els dansants vestits de

pastors amb feixos de llenya també anomenats pastorets o llenyaters de la dansa homònima de Vila-marxant (Camp de Túria), totes elles de caràcter petitori. Sense dubte, tot indica a pensar que este seria l'orige de la Dansa dels Pastorets de Mutxamel, protagonitzada per uns hòmens vestits amb calçons foscos, benes blanques en els tous de la cama, espadenyas de veta negra, camisa blanca, faixa negra o roja, samarra de borrec i capell redó de pell amb un mena de cua, a manera de pastors, que portaven manolls d'espart i llata i serrons de pell,² i es disposaven en dos fileres per a executar diverses evolucions, d'igual manera que feien els pastorets de les partides alacantines i il·licitanes del Verdègàs, el Rebolledo, Santa Anna i Vallverde, lloc on la dansa era coneguda amb el nom del Ball de l'Aret. Relacionades amb elles estarien les danses betlemeres (executades en betlems vivents i amb parlaments de personatges) com la Dansa de Pastorets (amb un pal i vetes) de la partida alacantina del Moralet o les que es feien a Canals (Costera), Carcaixent (Ribera Alta), Alcàsser (Horta), Xiva, Xest (Foia de Bunyol) i el Villar de l'Arquebisbe (Serrans), segons ens indiquen els folkloristes Pardo i Jesús-María (2001: 212-320). A més a més, a la Canyada (Alcoià) coneixem l'existència de la dansa de *la pastorà*, una mena de ball de les danses, que a ritme de xaramita i tabal era ballat fins fa poc per parelles de dansadors i dansadores abillats amb indumentàries pastoriaves, i que hem vist ballar davant del betlem vivent.³

REPERTORI, INSTRUMENTS I TÈCNiques INTERPRETATIVES

Com a agrupació festiva el so s'encarrega d'interpretar un repertori laic i religiós. El de caràcter profà està format pel ball, el qual podem diferenciar entre solt i agarrat. Els primers tenen com a protagonistes la jota i la malaguenya mentres que

els segons es ramifiquen en masurca, vals, pasdoble, polca, etc. Per altra banda, el repertori religiós (o semireligiós) està representat únicament pel cant-dansa dels pastorets, la melodia del qual, segons alguns sonadors, era popular a Busot i és la que Salvador Seguí (1973: 118) i nosaltres mateixos hem arreplegat a Sant Joan d'Alacant. Hem de recordar que este musicòleg callosí va arreplegar partitures i lletres dels pastorets de Mutxamel, juntament amb uns altres, coneguts al poble com els *Pastorets del tio Tuta o del fogaril* (interpretats a so de pandorga) i el «fandango del riuet de Montnegre» (1973: 106, 151 i 357).

Els balls solts practicats pel so presenten diferències des del punt de vista tonal. La jota té dos variants: la de baix (en La major, en la guitarra, i coneguda en altres comarques valencianes com l'estudiantina) i la de dalt (en Re major, anomenada l'aragonesa en altres zones), una terminologia que coincideix, per exemple, amb la que fan servir murcians o menorquins a l'hora de sonar jotes. Es pot ballar en parelles però també en ball de sis o ball de tres, com també era

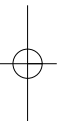
costum a l'horta murciana, el camp d'Alacant, la regió del Vinalopó, la vall de Biar, el Maestrat o les terres catalanes de l'Ebre. La malaguenya, però, a diferència de les postures habituals del camp alacantí en Mi i Fa (i coneguda per l'alicantina), presenta una variant en Mi major i La menor en la tornada, tal com la malaguenya de la localitat murciana d'Aledo. És d'interpretació més aïna lenta (tot i que hui en dia s'ha ralentitzat molt més, a gust d'alguns cantadors), des del punt de vista estructural és un fandango andalús, de tipus granadina, tot i que melòdicament hi ha interferències de la malaguenya verdial (per exemple, la melodia és molt familiar a la dels fandangos d'este tipus de la Vall d'Aiora) i la manera de ballar-la ens recorda l'estil abolerat propi del surest peninsular, amb mudances un tant elaborades. Alguns sonadors reconeixen que la malaguenya era pareguda als balls de l'u (o balls plans) que es practicaven antany a les localitats d'Aigües i Busot.

Altrament tenim el fandango, una mena de jota afandangada tradicional al sud valencià, que no es coneix actualment a Mutxamel,

tot i que s'hi degué practicar amb total seguretat, ja que a la veïna partida de Montnegre era sonada i ballada fins fa poques dècades.⁴ De fet, la majoria de sonadors el coneixien (com és Manolo *el Xorlit*, que fins i tot el tocava) o l'han sentit nomenar. Entre els agarrats hi ha un extens ventall de balls: pasdobles, masurques (com la popularíssima *Masurca en re*), valsos... però també d'altres de factura més moderna i incorporació recent (i, per tant, no arrelats en la tradició musical local) que ens recorden el repertori de la tuna, com ara pasdobles de ronda, balades, *ises*⁵... que els músics sonen en moments d'esplai i diversió.

Entre els instruments amb què s'ha acompanyat el so per a fer ball, hi ha la guitarra espanyola, el guitarro de cinc cordes, el llaüt (o *laut*), la bandúrria (o *mandúria*), la pandereta, la pandorga, els ferrets, les sonalles, les postisses i la canya. En època nadalenca se'ls hi afigen instrumentistes de la banda de música local (trompeta, fiscorn, clarinet, requinto o saxofon) per a sonar els pastorets. És curiós assenyalar que les percussions es feien servir sempre i no només en l'execució d'este cant, com ocorre en altres poblacions valencianes i murcianes. No hi ha record, però, que sonara cap violinista, com era costum a la comarca, o acordionista.

Pel que fa als aspectes musicals hem notat canvis i evolucions produïdes en el so amb el pas del temps. Els sonadors mantenen antigues tècniques interpretatives com ara els necessaris colpejats a la guitarra i les postures en els trastos (per baix o per dalt), les variacions instrumentals superposades de bandúrries i llaüts, la llibertat en la interpretació del cant, no sols a l'hora d'entrar sinó de la cançó entonada, l'afinació i col·locació de la veu, la sonoritat d'una percussió variada... Tot i això, alguns matisos interpretatius que enriqueixen esta música s'han perdut com ara la guitarra requintada (en la jota de baix⁶) i els baixos que es

Les noves pastorettes amb Pilar la Botja.

feien imitant la melodia dels instruments de pua (en els pasdobles), algunes variacions melòdiques i tornades, l'estil més lleuger a l'hora de sonar la malaguenya i la jota de baix, la varietat d'estils en el cant (com la malaguenya *tallà* del tio Piula)... i d'altres més greus com la manca del colpejat en els guitarristes incorporats més recentment o l'escassa interpretació de balls agarrats, alguns dels quals són desconeguts pels sonadors més jòvens.

En este sentit, cal parlar també del ball tradicional, majoritàriament i quasi de manera exclusiva practicat a hores d'ara pels grups de danses locals (Verge de Loreto i Mutxamel) d'una manera desvirtuada, sotmés a coreografies falses i subjecte als efectes que obliga qualsevol espectacle, tal com encara estem acostumats a vore en la majoria d'esta mena d'agrupacions pseudofolklòriques. El ball se'ns presenta ara allunyat dels cànons tradicionals, i caracteritzat per la pèrdua de la seua funció lúdica i el seu caràcter participatiu. En els balladors hi ha una manca d'espontaneïtat i de gràcia, que anys arrere el definia, així com de les tècniques interpretatives més bàsiques (p.ex. la dona era la que manava en el ball i ella triava sempre la mudança o passada, mentres que l'home l'havia de seguir). Així mateix, s'han oblidat esquemes coreogràfics antics com el ball de sis o el ball de tres a l'hora de ballar la jota.

EL FUTUR DEL SO. L'APLEC DE SONADORS DE MUTXAMEL

Entre els factors evidents que expliquen el manteniment del so a l'actualitat, hi ha el fet que esta rondalla tinga i continue complint una funció clara en dos actes festius concrets del Nadal mutxameler, la missa del Gall i la cavalcada de Reis, en el quals participa activament com a element protagonista.

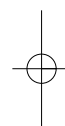
És curiós fer notar que el so, a diferència d'altres agrupacions musicals festives de la localitat com ara la banda de música L'Aliança o la colla de xaramiters i tabaletes El Nuvolet, que sí tenen actuacions conveniades amb l'ajuntament, no és una associació legalment constituïda i, per tant, acudix a estos actes per tradició, sense que això li reporte cap benefici econòmic, com sí ocorre, en canvi, en el cas de les altres entitats. Esta manca de subvenció contribuïx a remarcar la seua independència respecte del poder polític i religiós local, però alhora, segons la nostra opinió, el fet que estos sonadors no s'hagen organitzat al voltant d'una entitat legal (a diferència del que han fet la majoria de les *cuadrillas* murcianes i rondes manxegues) els deixa en ple segle XXI en una situació de certa desprotecció i desampara, no sols per no tindre local propi d'assaig ni pressupost per enfrontar els gastos habituals que genera la seua existència (compra d'instruments i cordes, soparets...) sinó el desenvolupament de noves activitats, ja fora del context tradicional, com ara actuacions en altres llocs, que tot siga dit, pensem que són necessàries si es vol animar els jòvens i que així dinamitzen i reviscolen el so.

No cal deixar de banda, però, un factor secundari i alhora interessant que observem: la relació amb els dos grups de danses locals, cosa que ha ampliat el seu camp d'actuació i les seues funcions (ser també la rondalla d'una agrupació folklòrica⁷), i que ha possibilitat la reactualització del ball, ja caigut en desús, en un nou context no tradicional: les actuacions de participació tancada i sobre escenari. Este fet, un tant atípic i novedós, no ens és estrany, ja que en altres localitats valencianes com ara Ibi (Alcoià), Onda (Plana Alta) o Lluçena (Alcalatén) les tradicionals rondalles col·laboren o s'han incorporat a esta mena de modernes agrupacions folklòriques com a part integrant del cos de músics. Açò, que

en una primera impressió por ser ben vist de cara a perllongar el futur del mateix so o rondalla, pot suposar més aïna a curt o mitjà termini la seua desaparició, pel desconeixement, com hem vist, que els membres d'estos grups de danses tenen dels rituals i costums que envolten la pràctica de la música i ball tradicional. En este sentit, sovint hem sentit per part d'estos, comentaris del tipus «canteu quatre cançons⁸ i ja», «toqueu més lent»... com si la interpretació del ball estiguera subjecta a gustos personals i este poguera «encorsetar-se» sota uns paràmetres de temps, durada o, fins i tot, d'ordre i tipus de cançons (quartetes o quintetes) fixes.

A hores d'ara, però, el futur del so es veu greument amenaçat per la falta de relleu generacional, ja que la majoria dels seus membres són d'una edat avançada, i la presència de jòvens és encara molt minoritària. És menester la incorporació urgent de nous músics que aprenguen, respecten i mantinguen amb fidelitat les velles tècniques interpretatives de sonar i cantar el valuós repertori tradicional que atesora esta agrupació. Esta manca de renovació no és exclusiva del so mutxameler, sinó que també afecta hui en dia a les rondalles del nord valencià, i estan posant en gravíssim perill la continuïtat d'estes ancestrals pràctiques musicals.

Així mateix, el manteniment i la pràctica per part d'estos sons i rondalles de temes de la música folklòrica local, sobretot del ball, no s'ha vist corresposta amb la recuperació dels contextos habituals en què es desenvolupava: les vetlades i reunions privades o festes públiques. En este sentit, la repopularització del ball tradicional entre tota la població mutxameler, ajudaria notablement a perllongar en el temps la nostra música folklòrica i, de retruc, donar alé i assegurar la pervivència i esperada renovació del so a curt i mitjà termini.

El So en el II Aplec (7-10-06). En primer terme Juan la Timotea, Alfonso la Figuera i el Rejol.

65

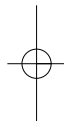
TOCADORS I SONADORS

Amb este objectiu, de fet, nasqué l'any 2005 l'Aplec de Sonadors, una iniciativa de Teresa Verdú, tècnica de l'entitat civocultural Casal Jaume I, que comptà eixe any amb l'assessorament i suport del Grup Alacant i el patrocini de la Regidoria de Festes de l'Ajuntament de Mutxamel. La seua finalitat és consolidar una plataforma cultural en la qual es donen a conèixer les agrupacions i col·lectius dedicats a la defensa i manteniment de la música popular i tradicional valenciana, com el mateix So Antiu. L'Aplec s'inspira en els nombrosos *encuentros de cuadrillas* o *encuentros de rondas* que es celebren en tot el surest peninsular des de fa vora dos dècades (Múrcia, Albacete, Almeria, Granada...) i que té el màxim exponent en el noroest murcià on es fa l'Encuentro de Cuadrillas de Barranda, festa declarada d'interés turístic regional i nacional, on s'apleguen tots els anys milers de persones vingudes de tota Espanya. Al País Valencià, a imitació d'estes festes de música i ball tradicional han sorgit recentment plataformes paral·leles com l'Aplec de Rondalles de Biar (des de 2004), que s'afeg a altres iniciatives, més aïna enquadrades en la vessant folk, com ara el conegut Festacarrer d'Ondara, el Xàbia folk,

el Cant al Ras de Massalfassar, etc. Primordialment l'Aplec de Sonadors de Mutxamel no intenta reunir grups de danses ni colles de xaramiters i tabaleters. No estem parlant d'un festival folklòric, sinó d'un encontre de sonadors, balladors i cantadors oberta i participativa, on els que vénen, persones normals amb coneiximents de ball o no i sense necessitar de vestir-se a l'antiga, posen en pràctica balls i melodies populars d'una manera fidel i respectuosa a una tradició multiseular. Es busca i promocio-na la total popularització i difusió entre el públic present de la nostra música popular d'arrel, la qual mai no hauria d'haver-se perdut o caure en l'oblit. Per això la festa no està només damunt d'un escenari sinó en el mateix carrer. Fidelitat amb la tradició musical i reviscolament és el que pretén esta plataforma, que intenta reunir cada any el millor d'estes agrupacions i sons (en vies d'extinció la majoria) amb l'objectiu de rellançar-les i reviscolar el legat musical que mantenen. Sons, rondalles, *cuadrillas*, rondes, xaramiters, tabaleters, versadors... s'apleguen en un acte on poden escoltar-se de nou i practicar-se balls solts i agarrats, i tot tenint com a grup amfitrió al So Antiu.

DISCOGRAFIA DEL SO⁹

- *Fonoteca de Materials* (1988), vol. XIV, XVII i XVIII, Generalitat Valenciana-Difusió Mediterrània (València). Ref. DMF 028 (inclou jota de baix, malaguenya i pastorets interpretats pel so jove i alguns membres del so antiu).
- *Tocant a Alacant* (1997), Grup de danses Salpassa del Campello, 14 Principal (Alacant). Ref. CD0003 (inclou jota de baix, jota de dalt, malaguenya i pastorets interpretats pel so antiu i membres del «so dels barrejats» que col·labora amb este grup de danses).
- *Castellito de Alicante* (1998), Grupo de danzas Postiguet-14 Principal (Alacant). Ref. CD0010 (inclou jota de baix, jota de dalt i malaguenya interpretats pel so antiu i membres col·laboradors d'este grup de danses).
- *Sons de Migjorn. Música tradicional del Camp d'Alacant. Edició especial Mutxamel* (2005), Associació d'estudis folklòrics Grup Alacant, Visual Sonora (Villena). Ref. K 095/05 CD (inclou, entre altres temes de la tradició local, la jota de baix, la jota de dalt amb tornades cantades, dos variants de malaguenya, els pastorets, un vals i una masurca interpretats exclusivament pel so

antiu i alguns músics de la banda de música local L'Aliança).

- *Des de dins. Músiques de Mutxamel* (2005), Ajuntament de Mutxamel-Galdare. Ref. GL601 06 (inclou dos variants de jota de dalt, una amb les tornades cantades, jota de baix, malaguenya i els pastoretos interpretats pel so antiu).

Informants

Alfonso Alberola Bernabeu *Alfonso la Figuera* (1942), Pilar Blasco Poveda *la Botja* (1946), José Brotons Verdú *el Rejol* (1935), Juan Évora Verdú *Juan la Timotea* (1930), José Gomis Blasco *el Rompe* (1938) i Mercedes Ramos Aracil *Mercedetes la Peixera* (1921).

Agraïments

A Josep Vicent Frechina per «obligar-me» a escriure este article; a Juan la Timotea per haver-me resolt els dubtes que tenia sobre el so, ja que ell, per descomptat, és el que millor sap la seua història; a Teresa Verdú per l'escaneig de fotos i a Emilio del Carmelo Tomás per les seues matisacions. Tots ells amics incondicionals d'un donador de quefers.

Notes

* Crèdits de les fotografies: Arxiu Municipal de Mutxamel, Vicent Verdú i persones entrevistades.

1. Estes fan referència als agrupaments semiprofessionals formats per sonadors, balladors i cantadors, que a imitació de les rondalles o quadros de balls populars sorgides a València i la seua horta, començaren a perfilar des del principi del segle XX als camps alacantí i elxà. Algunes d'elles foren la rondalla del tio Quiquero (Alacant), la rondalla del tio Centet (l'Alcoraia-Agost-Elx) o la rondalla del tio Caliu (Elx).

2. El sonador Juan la Timotea afirma que, de menut (1942), els sonadors, comandats per Manolito *el Xato*, vestien d'esta manera, tot i que no recorda que es ballara cap dansa. Malgrat això, tot ens indica a pensar que esta existí en èpoques anteriors i que així anirien abillats els seus dansants. De fet, l'excel·lent balladora i dinamitzadora de grups de danses locals, Pilar *la Botja*, en els anys 1960 aprengué de sa tia la senzilla mudança d'esta dansa i posteriorment la revitalitzaria, ja que la va ensenyar a un grup de dones, les

quals vestides de pastoretos, la ballarien alguns anys en la cavalcada de Reis.

3. Este ball-dansa entroncaria amb altres rituals diferents però paral·lels com el de la Volteta de la Reina de Biar o els balls del Virrei d'Ibi a la mateixa comarca, en què les dones lluí(x)en barrets de pastors.

4. Una restauració ben aconseguida és la que van fer els membres del grup de danses Postiguet en la gravació *Castellito de Alicante*. Vid. «Discografia».

5. Entre alguns temes coneguts hi ha *Carrascal, Estudiantina Portuguesa, Adiós con el corazón, Y esta noche no alumbran...* i un llarg etcètera.

6. Segons ens informa també Juan la Timotea fa uns anys ell veié com el tio Julián de Busot i el tio Manolito *el Xato* tocaven la guitarra d'esta manera: «...[el tio Julián] alçava la segon [corda] un trast, entones com la jota té dos postures, en la de baix li sobrava un dit en la primer postura, i tocava la prima en el dit garranyeu col·locat en el quint trast i com la segon està requintà, fea una coseta dolça, i bonica de veres».

7. Esta no és una activitat nova, ja que en la dècada dels 1960 Pilar *la Botja* creà un grup de danses amb altres aficionats i aficionades, que actuà en diferents ocasions sota els acords del so.

8. *Cobla* 'estrofa'. En el valencià meridional alacantí *cançó* conviu amb el castellanisme *copla*, i normalment fa referència a una estrofa de quatre o cinc versos.

9. Només incloem aquella que té com a protagonistes els membres del so antiu. Cal destacar que l'any 1999 el grup de danses El Poblet de Godella (Horta) va enregistrar en el disc compacte *Godella el meu poble... després de 20 anys*, la «Malaguenya de Muchamiel (sic)», que entona el conegut cantador d'estil Josep Aparicio *Apa*.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, Antoni M.—MOLL, Francesc de Borja (1993): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, tom. IX, Palma de Mallorca, ed. Moll, p. 563 i 940.

FERRÁNDIZ BROTONS, Vicente (2003): «Enhorabuena al so de Mutxamel», diari *Información* (12-10-03), edició Alicante, Alacant, p. c4.

FLORES I ABAT, Lluís-Xavier (2005): «El so antiu de Mutxamel», dins *Sons de Migjorn. Música tradicional del Camp d'Alacant. Edició especial Mutxamel* (doble CD), Villena, Associació d'estudis folklòrics Grup Alacant-Visual Sonora (Villena), p. 12-16. Ref. K 095/05 CD

— (2006): «El folklore musical de l'Horta d'Oriola», *Revista Valenciana de Folklore*, 6 (2005), Alacant, Associació d'estudis folklòrics Grup Alacant, p. 145-244.

LUNA SAMPERIO, Manuel (2000): *Las cuadrillas del Sureste*, Múrcia, ed. Trenti Antropológica-Etnomúrcia.

PARDO PARDO, Fermín (1988): «Cantos y melodías tradicionales del Campo de Requena-Utiel», *Cantares Viejos*, vol. IV y V (llibret homònim de la doble K7), València, Grupo de estudios folklóricos Jaraiz de Requena-Grupo de Restauración de València.

PARDO, Fermín-JESÚS-MARÍA, José Ángel (2001): *La música popular en la tradición valenciana*, València, Conselleria de Cultura i Educació. Generalitat Valenciana.

PASTOR AGUILAR, Julià (1992): «L'estudiantina, Recuperem el Nostre Patrimoni», *Au! Revista comarcal dels Ports*, 21 (hivern 1992), Morella, Associació cultural i CNL dels Ports, p. 18-21.

PITARCH ALFONSO, Carles (2006): «Anar de ronda i bureo. Introducció a les músiques festives dels masovers valencians del nord», *De rondes i bureos. Música dels valencians de secà* (doble CD), Castelló de la Plana, Associació cultural «Ramell»-Lemonsongs, p. 8-19. Ref. 06CD2047.

SEGUÍ, Salvador (1973): *Cancionero musical de la provincia de Alicante*, València, ed. Piles.

SOLER PASTOR, José (1993): *Pastoretos de Mutxamel. Villancicos, jotas y malagueñas recopilados por...*, Mutxamel, 15 p. (treball inèdit)

TOMÁS LOBA, Emilio del Carmelo; GARCÍA MARTÍNEZ, Tomás (2004a): «Las cuadrillas de hermandad en el sureste español (I). La contemporaneidad del substrato popular musical», *Interfolk*, n. 20, Madrid, p. 31-35.

— (2004b): «Las cuadrillas de hermandad en el sureste español (II). La contemporaneidad del substrato popular musical», *Interfolk*, n. 21, Madrid, p. 17-21.

VALOR CALATAYUD, Ernest (1992): *Cançoners alcoyà. Recull folklòric, folclòric, Alcoi, Filà Llana*.